

NIEMIECKI URZĄD W GMACHU COLLEGIUM NOVUM

Statistisches Amt für das Generalgouvernement – 1940–1944

Wiosną 1940 roku na Wydziale Reform Terytorialnych Urzędu Generalnego Gubernatora podjęto działania zmierzające do utworzenia urzędu statystycznego dla powstałego 12 października 1939 roku Generalnego Gubernatorstwa. Stworzono go w oparciu o przedwojenny polski Główny Urząd Statystyczny w Warszawie. Powołano rozporządzeniem generalnego gubernatora Hansa Franka 13 września 1940 roku. Miał on prowadzić badania statystyczne dla administracji Generalnego Gubernatorstwa według niemieckiej metodologii. Obsadę stanowili w części przedwojenni pracownicy, niezbędni ze względu na opracowywanie polskojęzycznych danych.

Nadzór nad pracą urzędu sprawowała Przyboczna Rada Statystyczna. Na jej czele stał kierownik Wydziału Reform Statystycznych. Członkiem Rady był między innymi kierownik Urzędu Statystycznego. Publikacja danych statystycznych zależała od opinii dowódcy policji i Służby Bezpieczeństwa, pełnomocnika Służby Ochronnej przy Urzędzie Generalnego Gubernatora, Urzędu dla Spraw Obrony Rzeszy oraz zgody samego generalnego gubernatora.

10 października 1940 roku Urząd Statystyczny postanowiono przenieść do Krakowa i przekształcić go w Urząd Statystyczny przy Urzędzie Generalnego Gubernatora. Na siedzibę wybrano gmach Collegium Novum. Od listopada 1940 roku do marca 1941 roku trwał przewożenie biblioteki GUS do Krakowa. Podziemia Collegium Novum zamieniono w magazyn biblioteczny, w jednej z większych sal pierwszego piętra mieściła się sala biblioteczna. Dyrektorem biblioteki był dr Goetz z monachijskiego Statistisches Landesamt. Z biblioteki Urzędu korzystali często pracownicy pobliskiego Ostinstitut – jak wspominała Stefania Zdrodowska (kustosz biblioteki GUS), przez pewien czas pracował w bibliotece polski profesor zatrudniony w IDO, który pisał tam pracę na podstawie przedwojennych statystyk polskich.

Kolejne przekształcenie nastąpiło wraz z reorganizacją rządu Generalnego Gubernatorstwa, 16 marca 1941 roku. Urząd Staty-

styczny został formalnie podporządkowany Kancelarii Rządowej w Sekretariacie Stanu. Powołano pięciu referentów głównych,

z których jeden był kierownikiem (dyrektorem) Urzędu Statystycznego. To rozwiązanie stawiało Urząd wysoko w hierarchii administracyjnej Generalnego Gubernatorstwa. Taka organizacja utrzymała się do roku 1943. Na czele Statistisches Amt stał statystyk z berlińskiego Statistisches Reichsamt – Müller, działacz NSDAP w Krakowie. Jego zastępcą był Niemiec polskiego pochodzenia z Gdańska – Morawski. Prowadził on dział personalny i gospodarczy.

Urząd Statystyczny podzielony był na wydziały. Najpierw powstał Wydział Statystyki Rolnej. Na wydziale tym przeprowadzone zostały dwa spisy rolne – pierwszy odbył

się jeszcze w 1939 roku. Ze względu na kontyngenty czy niebezpieczeństwo wywożenia na roboty rolne właścicieli mniejszych gospodarstw dane były fałszowane. Jak wspomina Stanisław Róg, przedwojenny pracownik GUS, w spisie z czerwca 1942 roku okazało się, że według zgromadzonych danych powierzchnia ziem uprawnych równa była niemal całej powierzchni Generalnego

Gubernatorstwa. Dwa razy do roku przeprowadzane były spisy zwierząt hodowlanych. Poza Wydziałem Statystyki Rolnej istniały także: Wydział Ogólny, Statystyki Ludności i Kultury, Rolnictwa i Wyżywienia, Gospodarki, Statystyki Społecznej, Finansów i Produktów.

Prace statystyczne prowadzone były przez wszystkie jednostki, z wyjątkiem Wydziału Ogólnego. Podstawą działania statystyki Wydziału Statystyki Ludności były imienne karty urodzeń, zgonów i małżeństw. Na kartach urodzeń poza podstawowymi danymi zaznaczano narodowość rodziców dziecka.

Przejawem rasistowskiej polityki było wyszczególnianie narodowości polskiej, ukraińskiej, góralskiej, białoruskiej, cygańskiej, żydowskiej. Kwestia narodowości interesowała również Wydział Statystyki Gospodarczej. W październiku 1941 roku przeprowadzono spis przemysłowy, poza typowymi informacjami gromadzono dane o narodowości właścicieli.

Urzednicy podczas ogladania urzadzen biurowych w Urzedzie Statystycznym w Krakowie

Administrative staff viewing office equipment in the Statistisches Amt

Urzednicy przy urzadzeniach biurowych w Urzedzie Statystycznym w Krakowie; widoczna maszyna do sporzadzania tabel i sortowania

Administrative staff viewing office equipment in the Statistisches Amt; tabulating and sorting machine in view

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Narodowe Archiwum Cyfrowe

W 1943 roku przeprowadzony został spis ludności Generalnego Gubernatorstwa. Ludność dzielono na grupy narodowościowe: Niemców, Polaków, Żydów i innych. Praca w Wydziale Statystyki Przemysłu polegała początkowo na segregowaniu materiałów statystycznych GUS z 1938 roku według nowego podziału ziem polskich, to jest na Generalną Gubernię, ziemie wcielone do Rzeszy i zagarnięte przez ZSRR.

Oprócz przedwojennych pracowników GUS kadrę Urzędu Statystycznego stanowiły także młode Polki, chętnie zgłaszające się do tej pracy, gdyż w ten sposób mogły uniknąć wywózki na roboty przymusowe do Rzeszy. Pracownicy urzędu mieli nieco lepsze kartki żywnościowe niż inni mieszkańcy miasta, zorganizowano dla nich także stołówkę, gdzie można było kupić obiad za niższą cenę.

Stanisław Róg z Wydziału Statystyki Przemysłu wspominał, że mając dostęp do danych statystycznych, współpracował z grupą profesorów krakowskich, w tym z doc. Rajmundem Buławskim (1892–1947), statystykiem, generalnym komisarzem dwóch Powszechnych Spisów Ludności. Zajmowano się kwestią przyszłego osadnictwa na ziemiach zachodnich, które według informacji od rządu londyńskiego miały przyspaść Polsce. Wyniki prac przechowywane były u kardynała Adama Stefana Sapiehy,

częściowo zostały wykorzystane już po wojnie w Biurze Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych, kierowanym przez doc. Buławskiego. W związku z postępowaniem frontu wschodniego w sierpniu 1944 roku Urząd Statystyczny został przeniesiony do Biblioteki Jagiellońskiej.

Pracy już faktycznie nie kontynuowano. Nieliczni Niemcy zatrudnieni w urzędzie wyjechali też wtedy do Rzeszy. Gmach Collegium Novum miał zostać zajęty przez sztab dowództwa jednej z armii niemieckich, do czego, ze względu na szybkie postępy frontu, nie doszło. W podziemiach pozostał nadal księgozbiór oraz archiwum. Do nowego gmachu Biblioteki Jagiellońskiej przeniesiono maszyny obliczeniowe oraz opracowywane materiały. Maszyny licząco-analityczne zainstalowane w urzędzie w końcu 1943 roku zostały wywiezione do Rzeszy. Przy opuszczaniu Collegium Novum Niemcy palili na dziedzińcu wyniki swych prac,

które były tajne. Spalono między innymi wszystkie mapy sporządzone przez przedwojenne biuro GUS. Część materiałów wysłano wcześniej kurierem do Berlina.

W Collegium Novum po wyjeździe urzędu zainstalowała się żandarmeria polowa.

Bogusław Sławiński

Urzędniczki podczas pracy w Urzędzie Statystycznym w Krakowie

Administrative staff at work in the Statistisches Amt

Narodowe Archiwum Cyfrowe

A GERMAN ADMINISTRATIVE INSTITUTION IN THE COLLEGIUM NOVUM BUILDING

Das Statistische Amt für das Generalgouvernement, 1940–1944

In the spring of 1940 a decision was taken in the territorial reform department of Governor-General Hans Frank's office to establish a statistical office for the Generalgouvernement (GG), which had been created on 12 October 1939. On 13 September 1940 Hans Frank issued an order setting up the German statistical office. It was first located in Warsaw and utilised the resources of GUS, the Polish prewar statistical office. The purpose of the new unit was to conduct statistical research for the administrative institutions of the GG on the principles of the German methodology. Its staff included a few prewar GUS associates, whom the Germans needed for the data compiled in Polish.

The work of this office was supervised by a statistics council chaired by the head of the statistics reform department. The head of the statistics office was a member of the council. The statistics office could publish its research only on consent of a number of officials in the GG and its institutions (the chief of police and Sicherheitsdienst, the plenipotentiary for the defence services in the Governor-General's office, the Reichssicherheitsamt, and Hans Frank himself).

On 10 October 1940 a decision was taken to move the statistical office to Kraków and make it one of the institutions in the Governor-General's Office. The statistical office was installed in the Collegium Novum Building. It took the Germans from November 1940 to March 1941 to transfer all the library resources of the Polish GUS to Kraków. The basement of Collegium Novum turned into a library storage area, while one of the large lecture halls on the first floor transformed into a reading room. Dr. Goetz of the Munich Statistisches Landesamt became head of the library. This library was often used by the staff of the Institut für Deutsche Ostarbeit (IDO), which was lodged nearby, as Stefania Zdrodowska, a GUS librarian, recalls. For some time a Polish professor employed in the IDO also worked in this library to write a paper on the basis of Polish prewar statistics.

On 16 March 1941 the Statistisches Amt was transformed yet again, in connection with the administrative reorganisation of the GG. It was now responsible directly to the government office in the secretariat of state. Five chief officers were appointed for it, one of whom was its head. This put the Statistisches Amt in

a superior position in the administrative hierarchy of the GG, and it was organised in this way until 1943. The head of the Statistisches Amt was Müller, a statistician from the Berlin Statistisches Reichsamt, who was also a Nazi Party activist in Kraków. His deputy was Morawski, a German with Polish roots from Gdańsk, who managed the personnel and economic department.

The Statistisches Amt was divided into departments. The first to be set up was a department of agricultural statistics, which conducted two agricultural censuses, one still in 1939. In view of the obligatory levies of agricultural produce and the danger of deportation to Germany for slave labour many of the Polish smallholder farmers declared false data. According to the recollections of Stanisław Róg, a prewar GUS employee, the data returned in the census of June 1942 indicated that the land allegedly under cultivation amounted to virtually the entire surface area of the GG. Censuses of farm animals were conducted twice a year. The other units in the Statistisches Amt were a general department, and statistics departments for population, culture, food and agriculture, economic affairs, social affairs, financial affairs and products.

All the units except the general department conducted statistical research. The basis for the work of the population statistics department were individual punchcards for births, marriages and deaths. Apart from the usual particulars, the births cards gave the nationality of the child's parents. This meant a distinction between Polish, Góral, Byelorussian, Gypsy, and Jewish "nationalities" and was a symptom of racist policy. Another unit interested in "nationality" was the department for economic statistics. In October 1941 an industrial census was carried out, in which alongside the usual questions there were also questions on proprietors' "nationality."

In 1943 a general population census was carried out in the GG. The population was divided into groups according to "nationality": Germans, Poles, Jews, and others. Initially the work in the industrial statistics department involved the rearrangement of the GUS statistics for 1938 according to the new territorial division of Poland – into the GG, the areas directly incorporated in Germany, and the Soviet-occupied territories.

Alongside the prewar GUS staff there were also young Polish women working in the Statistisches Amt. They were interested

in a job in this institution, because it was a safeguard against deportation to Germany for slave labour. Employees of the Statistisches Amt had slightly better rations than other people in Kraków, and they also had a staff canteen where they could get lunch at a cheaper price.

Stanisław Róg of the industrial statistics department, a prewar GUS employee, said later that since he had access to the statistical data in German hands he was helping a group of Polish academics, including the statistician Dr. Rajmund Buławski (1892–1947) who had been the general commissioner of two prewar population censuses. This group was working clandestinely on the future settlement of the western territories which according to the Polish government-in-exile in London were to be granted to Poland. They kept the results of their research in the Bishop's Palace in the care of Cardinal Adam Stefan Sapieha, and after

the war Dr. Buławski made use of part of these materials in the office of settlement and resettlement studies of which he was appointed head.

In August 1944, with the approach of the eastern front, the Statistisches Amt was moved to the new building of the Jagiellonian Library, but effectively its work had stopped. The few Germans still employed in it left for Germany.

The Collegium Novum Building was to accommodate the chief of staff of one of the German forces, but in fact the front was moving west at such a rate that this plan never materialised. The statistical library and archives remained in the Collegium Novum basement. The counting machines and the materials which were being worked on were transferred to the Jagiellonian Library, but all the computational and analytical machines which had been installed in late 1943 were taken back to Germany. As the Germans were leaving the Collegium Novum they burned their research results, which were confidential, in

the building's inner court. They also destroyed all the maps compiled by GUS before the war. Some of the materials were despatched to Berlin earlier by a special courier.

After the Statistisches Amt had vacated the Collegium Novum, the German field gendarmerie moved into the building.

Bogusław Sławiński

Urząd Statystyczny w Krakowie. Urzędniczy podczas pracy
Administrative staff at work in the Statistisches Amt

Narodowe Archiwum Cyfrowe • National Digital Archives of Poland

Urzędniczy podczas pracy w Urzędzie Statystycznym w Krakowie
Administrative staff at work in the Statistisches Amt

Narodowe Archiwum Cyfrowe • National Digital Archives of Poland